

TÓTH GÁBOR (1983) Szeged

TÓTH GÁBOR

Budapest, a „fenséges” világváros

A nagyvárosi lét irodalmi ábrázolása

Lengyel Péter *Macskakő* című művében

A 20. század egyik legegységibb magyar írójának főműveként számon tartható *Macskakő* (1994) című regényben az olvasó az egyén és a modern nagyváros viszonyának egyik leghitelesebb és legérdekesebb ábrázolásával találkozhat.

A soron következő elemzés kiindulópontját és egyben vezérfonalát az a tézis jelenti, amely szerint az egyén és a város kapcsolatrendszerét érintő filozófiai és szociológiai problémák a modern urbanizáció folyamatával párhuzamosan kitüntetett fontosságúvá váltak. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a modern nagyvárossal mint társadalmi és történelmi jelenséggel összefüggő urbanisztikai, filozófiai és szociológiai elméletek milyen formában jelentek meg az irodalmi diskurzusban. A dolgozat a város lakó egyén és a számára „környező világgént” értelmeződő városi tér, illetve környezet kapcsolatának tükrében vizsgálja Lengyel Péter Budapest-ábrázolását, így módon a mű mintegy szemléltető példaként szolgál a fenti tézis magyarázatához. E kérdés adekvát megértése akkor lehetséges, ha a vizsgálódások a nagyvárosi tér szerkezetét kognitív eszközökkel felfogó szubjektum és a város „szövetét” kitöltő épített környezet egymásra hatására fókuszálnak. Ennek fényében az egyén és a nagyváros viszonyát megalapozó „objektív” urbanisztikai tények (a város térbeli kiterjedésének nagysága, az utcák és terek egymáshoz viszonyított rendje, az épületek formai és funkcionális típusai) és a városról alkotott szubjektív kép vagy „imázs” kapcsolata elsőrendű kérdésként jelenik meg.

A *Macskakő* szövege alapján a legfontosabb kérdés az, hogy milyen formában nyilvánul meg a tudatban megalkotott „mentális” város és a valóságos térben létező „épített” város kapcsolata. Álláspontom szerint a városi tér e két, eltérő jellegű mintázata az egyéni emlékezet működése által kerül egymással szerves kapcsolatba. Ez abban nyilvánul meg, hogy közvetlen kapcsolat teremődik a város tere és e tér különböző helyszínein tartózkodó emberi lény személyes emlékei között. Ebből következik, hogy az irodalmi szöveg megkettőzi a teret: a város fizikai tér-részeinek feltárással egyre mélyebbre hatol a személyes létezés belső szférájába, és az emlékezés folyamatában az egyén képes megteremteni önmaga legsajátabb lényegét. A város fejlődés- és építéstörténete szemszögéből a *Macskakő* időszervezete alapvetően két síkon értelmezhető. Budapest emblemikus helyei a mű egészében a jelen és a múlt ellentétének fényében jelennek meg. A regény szövegvilágában a város egy adott részének múltbeli állapota lényegi kapcsolatba kerül a városnak a jelenben élő egyén tudatában megformálódó képével. A múltbeli és a jelenbeli tapasztalatok találkozási pontjain a személyes léttől független, történelmi időben létező város változásainak epizódjai tapasztalhatók meg, amelyeket az egyén a saját, egyedi élethelyzeteire vonatkoztat: ezáltal egyre behatóbban ismeri meg a város lényegét. A nagyváros általános történelmi fejlődése így módon személyes és bensőséges jelentéssel töltődik fel. A város „belső természetét” feltáró szöveg egyrészt mindig utal egy adott térbeli egységre (utca, sugárút, tér vagy épület) történetére, miközben az eseményhez allegorikus jelentést társít: a városépítést a teremtés transzcendens tetteként értelmezi. „A villamos vasút Király utcai végállomása a Teréz-templomnál. Az élettől duzzadó, szindús, forgalmas és viszonylag rendezett utca rá sem ismerhetne valamikori önmagára, amikor fő útvonal az Ország úttól (*neked* Tanács körút) a Ligetig egyben a legsöpretlenebb utca, s a pogány után hamvaiból támadó város kereskedelmének ütőere.”

A mű az urbanisztika „szigorúbb”, szakmai kérdései szemszögéből is érdekesnek bizonyulhat annak ellenére, hogy Lengyel Péter a valóságos városi tér és az egyén tudatát kitöltő személyes emlékek által létrehozott „képzeletbeli” tér egymásba fonódását a szépirodalom nyelvi és stílári eszközjeivel ragadja meg. A mű a milleniumi Budapest emblemikus helyszíneinek részletes és

problémaérzékes ábrázolásával olyan térbeli egységet vetít az olvasó elé, amely a közvetlen érzelmi észlelés során mutatja meg a városról az egyéni tudatban létrejövő képet. A városban tájékozódó, saját élettörténettel rendelkező személy a „szövegen kívüli” város épített környezetével egyenrangú teret hoz létre, amely alapot jelent önmaga meghatározásához, más szóval az önteremtéshez.

Az író által megrajzolt városimázs sajátosságai legjobban két városi helyszínről leírásában tárulnak elénk: az egyik a belváros „esszenciáját” leképező Nagykörút, a másik a pesti és a budai Dunapart térsávja, amelyek a fiatal – a 19. század második felétől viharos gyorsasággal fejlődő – nagyváros „emlékmái”. „Hosszú cseréptető raktárak. Az ég alatt nagy szürke ponyvákön keresztül varázsalakokat rajzolnak a ládák, hordók, gerendák, ajtó- és ablakkeretek. A hatalmasra nőtt városnak félszere, éléskamrája, padlása és pincéje ez a parti raksáv.” A város egyéni észlelése követi a városi környezet mélyreható átalakulását, és maga is lényegileg formálódik át. Ily módon a modern „városlakó lény” világképe döntően különbözik a korábbi történelmi korszakok polgárától: a várossal kialakított kapcsolatában a sokféleség és az ellentétesség sokkal nagyobb mértékben érvényesül, tapasztalata ennél fogva elődeiénél sokkal gazdagabb. Lengyel Péter írói látásmódja egyértelműen bizonyítja, hogy a 19. század második felében világvárossá fejlődő magyar főváros tapasztalata éppen ilyen jellegű élményt nyújtott a városi lét megértésére törekvő embernek. Gyáni Gábor a modern városi tér fogalmának eredetét a várost észlelő egyén tapasztalatának és emlékezetének működésére vezeti vissza. „Budapest dinamikus népességnövekedését a kortársak is amerikai üteműnek tartották. [...] Már csak ezért is elementáris hatást gyakorolt a főváros lakóira a napról napra kibontakozó új nagyvárosi architektúra és térszerkezet, és a hozzá igazodó új nagyvárosi életforma. Egy merőben új mentális rend szabályait, a modern fizikai környezet esztétikáját és etikáját kezdte megismerni, megszokni, majd magáévá tenni a számban is napról napra rohamosan gyarapodó budapesti ember” (*Budapest túl jön és rosszon*, 2008).

E folyamatok nyilvánvalóvá tették, hogy a felfokozott tempójú modern városfejlődés átalakítja vagy akár teljesen el is tüntetheti a korábbi városszerkezetet: eközben a város korábbi jellegzetességei vagy teljesen megsemmisülnek, vagy átalakulva beolvadnak az újjászerveződő város szövetébe. Ez a formaváltás a város lényegének elméleti megközelítésében is mélyreható változást idéz elő: megkérdőjeleződnek, illetve átértékelődnek a városi lét természetét eddig leíró alapfogalmak és értelmezési módok. „A spontán kialakult szűk, zezugos középkori utcahálózat általában nem volt képes megfelelni azoknak a forgalmi és közművesítési igényeknek, melyek már a múlt században is feszítették ezeket a kereteket. A 19. század közepétől Európa nagyvárosaiban olyan szabályozási munkálatok indultak el, melyek révén új főúthálózat jött létre. A jellemzően mérnöki szemléletű szabályozás által létrejövő utcák mindig szabályosak” (Tóth Zoltán, *Építészet, városépítészet*, 2002). Ebből a szempontból különös figyelmet érdemelnek a Lipótvárosban, különösen annak északi részén a 19. század utolsó harmadában lezajlott városszerkezeti és -építészeti változások, továbbá a vidéki nagyvárosok esetében Szegednek az 1879-es árvízét követő újjáépítése: tulajdonképpen mindkét esetben „a semmiből” született meg egy addig nem ismert és nem tapasztalt városi valóság.

A fiatal nagyvárosnak a 19–20. század fordulóján szinte korlátlanul tűnő terjeszkedése és növekedése lenyűgöző hatást kelt az elbeszélőben: a város e folyamatok következtében ölt olyan méretet, amelyet a városlakó már nem képes egyidejűleg megragadni. „A magyar polgárnak könnyen támadhat olyan benyomása, hogy minden út a pezsdülő Budapestre vezet. [...] Ide árad, menekül, sereglik az ember, életet, kalandot és boldogságot hajszolva [...]. Zajlik a kétféle népmozgás a nyomor elől a napfény felé. Kivándorló kufárok csábítják a parasztot Amerikába; de a Városba még hajójegy s útlevél sem kell. Árad a nép a magyar vidékről szekéren, gyalog, vonatok tetején az új Nyugati pályaudvar üveg indócsarnokába.” A „fenségesség” fogalma ezzel kapcsolatban nyer jelentőséget Lengyel Péter irodalmi városleírásában. A fogalmat abban az eredeti filozófiai jelentésében használjuk, amelyet Kant *Az ítélőerő kritikája* című művében vezetett be: arra hívja fel a figyelmet, hogy a fenségességként megítélt tárgyakat lehetetlen egyidejűleg egységben látni. E tárgyak „összemérhetetlenül nagynak” bizonyulnak a szemlélő számára, mert kudarcba fullad az a törekvés, hogy nagyságukat megállapítsa. Kant elemzése során a fenséges kétféle változatát különíti el: a matematikai és a dinamikai fenségességet. Az előbbinél pusztán a kiterjedés mérhető nagysága „felmérhetetlen”, a másik esetben a nagyság az egyén képességeit felülmúló „túlhatalomként” nyilvánul meg, és intenzív érzéseket, illetve érzelmeket vált ki. Egyértelmű, hogy a Lengyel Péter regényében olvasható Budapest-ábrázolás olyan várost rajzol meg, amelyről mindkét értelemben állítható a „fenségesség” ismérve. „S mégis:

soha ennyit ennyi idő alatt nem építettünk. Elkészült az Alagút a Várhegy alatt. Megnyitották a Podmaniczky utcát. A Teréz körút mögött két év alatt felépült amerikai lendülettel egy új városrész, új házaiban kilenc annyi tér és levegő jut kétszázezer budapesti embernek, mint addig. Úgy hívjuk: Csikágó. Ezer utca s térből áll a város. Olyan lett, hogy ami megmarad belőle az érkezéskor túl háborún, bombázáson, békén, forradalmon, egy mindenestül átalakult világtérképen, azt is a sűrű múltú földrész-kitüremkedésünk legszebb városai közé sorolja a világ.”

A regényben sajátos nyelvi és irodalmi eszközökkel ábrázolt városi tér szerkezete tükrözi e viszonyt. Ezáltal feltárja az egyéni tudatban formát öltő város lényegét: az érzékileg megragadható elemek – a város szerkezetének sajátosságai, különböző építészeti stílusok, társadalmi viszonyok, illetve hangulatok – sokfélesége egységes egészzé szerveződik, és új szellemi tartalommal gazdagítja a nagyváros fogalmát. A város belső lényegét e jellegükben eltérő elemek összekapcsolása és új minták szerinti elrendezése teremti meg: „Duna-parti raksáv, vaspántos, hegyezett gerendák, órjás nebulók plajbászai, kígyózó kötélfonatok, ponyvával takart ládák, hordók, bazaltkövek, ajtó- s ablakkeretek varázsalakjai – a város kapuja, melyen behajóznak dirib-darabonként az úttestek és járdák, a szín- és bordélyházak.” A pesti Nagykörút és az Oktogon leírása legalább ennyire fenséges és pazar látványt idéz szemünk elé: „Az Oktogonnál, hol a Sugár út a Nagykörúttal találkozik, négy szökkőút között pohos lovasrendőr fékezi bokrosodó hatását. [...] A nagyobb járművek összetorlód- tak, állnak, ameddig a szem ellát. [...] S most a kocsisor két oldalán ezernyi karvastagságú tűzcsó- va lövell az égre a Körút modern bérpalotasorán. Az ablakokban mécsék, gyertyák, s közibük itt is, ott is villámos lámpások platina tüze elegyed. [...] Már befordultunk a Liget felé. Elébb még egy bú- csúpillantást vetettem a Nagykörútra, hol a két-, olykor háromemeletes temérdek palotáknak sora a fények lángfalának arany és gyémánt lobogása megett köd s párává lőn.” A mű filozófiailag fino- man megszerkesztett világképére utal, hogy a színpompás nagyvárosi lét ábrázolása egyszerre mutatja meg a város nagyszerűségét, és egyben a negatív társadalmi jelenségek sokaságával is számot vet: konkrét példaként említhetjük az életben maradásért küzdő nincstelenek, szegények rossz állapotú, komfort nélküli és zsúfolt lakásaiban és a tágabb környezetet képező városrészben megtestesülő „életvilágot”, valamint a városi társadalom általános közegében a növekvő bűnözést és létbizonytalanságot. „S körül a város: nyomor és csillogás. Zűrzavar.”

A mai Budapest szintén egyik legforgalmasabb helyeként számon tartott nyolcszögletű tér a re- gény világában a térbeli mozgások – emberek és járművek kezdet és vég nélkülinek tűnő áramlása az utakon –, valamint a társadalmat szétfeszítő ellentétek – a periférián tengődők és a dúsgazdag- ok életszínvonalá közötti különbségek – szimbolikus csomópontjaként fogható fel.

Látható, hogy Lengyel Péter Budapest-ábrázolásában a város olyan létezőként jelenik meg, amely leginkább a mindent felölelő egészhez hasonlítható. A város lényegének megismerése során a narrá- tor a metropolis esemény sokasága „fölé” emelkedik, ebből a nézőpontból szemléli a várost, és alkot ítéletet az abban zajló élet sokszínűségéről. A városi tér formálódásának ilyen jellegű megtapasztalá- sa kapcsolja össze az egyes egyén létét a természeti és történelmi valóság egyetemes távlataival.

